

УДК 821.134.2.09

Гуцько Т.В., аспірантка Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили

“La bien plantada” Еухеніо д’Орса: простір перетину еонів “класицизм” і “бароко”

Метою цієї статті є виявлення особливостей взаємодії еонів класицизму та бароко у художньому просторі роману Еухеніо д’Орса “La bien plantada”. В статті порушується питання перекладу назви роману на українську мову. Особлива увага приділяється виявленню основних мотивів та тем, продовжених та розвинутих у подальших художніх творах автора, та вивченню їх впливу на формування власної філософської концепції.

The main objective of the paper is interaction of “classicism” and “baroque” in the artistic space of Eugenio d’Ors’ novel La bien plantada. The paper focuses on the translation of the title of the novel into Ukrainian. Another important subject of the paper is main motifs and themes developed by the novelist in his works in connection with philosophic doctrine of Eugenio d’Ors.

Еухеніо д’Орса відомий в історії іспанської та, в першу чергу, каталонської літератури як засновник ноусентизму – культурно-політичної програми, націленої на відродження Каталонії та пошук втраченої національної ідентичності в контексті культурного процесу Іспанії на початку ХХ століття. Всупереч існуючій у той час у Каталонії ліро-епічній традиції романтизму та спиритуалізму кінця століття, д’Орса пропонує звернутися до греко-латинської класичної традиції, яка, на його думку, є основою культури Середземномор’я, а відповідно, і Каталонії. Термін “ноусентизм” буквально перекладається як “ХХ століття”. Він був утворений д’Орсом за аналогією з італійським “чінквеченто”, що надає йому відповідного історико-культурного підтексту. Незважаючи на важливу роль ноусентизму в літературному процесі Іспанії і особливо Каталонії перших десятиліть минулого століття, основні художні твори д’Орса та інших представників цієї течії не були об’єктом наукового дослідження за межами Іспанії. Навіть у межах Іспанії ми знаходимо дуже невелику кількість наукових праць, серед яких необхідно особливо виділити статті Хосе Луїса Арангурена, Гільєрмо Діас-Плахи та роботу Ади Суарес, присвячену жанру біографії в творчості д’Орса. Актуальність даної статті визначається відсутністю у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві комплексних наукових досліджень, націлених на вивчення літературного спадку Еухеніо д’Орса та його філософської концепції.

Мета цієї статті – проаналізувати втілення основних положень концепції історичних конс-

тант Еухеніо д’Орса – еонів “класицизм” і “бароко” в романі “La bien plantada” та виявити особливості їх взаємодії у художньому просторі твору.

Перш ніж розглянути питання взаємодії класицизму і бароко у творчості Еухеніо д’Орса, визначимо, насамперед, основні положення його теорії стилів або історичних констант. Протягом багатьох років Еухеніо д’Орса створює власну філософську концепцію, ключовими поняттями якої є дві категорії – класицизм та бароко. Еухеніо д’Орса відомий своєю спрямованістю виявити існуючі корелятивні зв’язки між явищами, які, як традиційно вважається, не мають нічого спільного. У якості об’єднуючого фактора д’Орса пропонує поняття “історична константа”, або “еон” – термін, який він запозичує із філософії гностицизму. Еон – це елемент стабільності на фоні історичного процесу, тобто константа, загальний знаменник, під який можна підвести різноманітні феномени. Такими стабільними факторами є еон “класицизм” та еон “бароко”. Інакше кажучи, філософська концепція д’Орса базується на представленні історико-культурного процесу як циклічної зміни цих двох моделей культури. В процесі розробки концепції д’Орса виділяє основні типологічні характеристики бароко у протистоянні класицизму. Це так звані морфологічні пари: Пан – Логос, динаміка – статика, багатополярність – єдність, незакінченість – кінцевість.

Відповідно до теорії д’Орса, будь-яке явище культури може бути класифіковане з точки зору

його належності до еону класицизму або бароко. При цьому д'Орс зауважує, що жоден з двох еонів не може існувати в чистому вигляді, і мова йде лише про "домінуючі риси" [5, с. 84], які притаманні будь-якому твору, але у різному ступені. Перевага раціоналістичних рис, наявність єдиного центру, статичність та закінчений характер автоматично відносять твір до категорії класицизму, в той час як наявність та перевага пантеїстичних (нераціоналістичних) мотивів, незакінченість, багатополарність та динамізм класифікують явище як барочне. Отже, відповідно до теорії д'Орса, кожний твір – це перехрестя еонів "класицизм" та "бароко" в їх постійному контрасті та взаємодії.

Роман д'Орса "La bien plantada" стає маніфестом ідеології ноусентизму. Він виходить у світ у 1910 році та є збіркою глос, що були опубліковані влітку того ж року в газеті "Голос Каталонії". Загальним мотивом, що об'єднує глоси в єдине ціле, є образ каталонської красуні на ім'я Тереса – La bien plantada, – яка за задумом автора є втіленням духу каталонського Середземномор'я із притаманними йому почуттями міри, рівноваги та раціоналізмом. Таким чином, із самого початку в основу роману закладається піднесення класицистичної ідеї. Дуже важливим є той факт, що твір з'являється на хвилі націоналістичного руху за автономію Каталонії та є відображенням актуальної і на даний період тенденції пошуку національної ідентичності каталонського суспільства. Каталонія приймає символ, запропонований д'Орсом. І навіть Іспанія, як зазначає Хосе Луїс Арангурен, "погодилася бачити в цій книжці, як цього прагнув глосадор, "філософію каталонізму", теорію "нового середземноморського духу" [7, с. 60].

Чималий інтерес дослідників викликає переклад назви твору "La bien plantada". У кастильській та каталонській мовах цей фразеологічний зворот є дуже поширеним. Вираз "bien plantado" означає "стрункий, ладний, статний". У цьому випадку нам здається особливо цікавим той факт, що дієслово "plantar", від якого походить дієприкметник жіночого роду "plantada", в обох мовах означає "саджати рослини чи дерева", а прислівник "bien" перекладається "добре, гарно". Тобто, беручи до уваги буквальний переклад назви роману, можна прийти до висновку, що автор навмисно використовує образ гарно посаженого та стрункого дерева, що виросло на любій йому каталонській землі та є її гордістю. Письменник присвячує цілу глосу символу дерева. "Чи не кажемо ми "bien plantado" (бук. гарно посажене) про дерево, яке має сильне коріння? Так, подивіться, його гілки – це те ж саме коріння, коріння верхнє. Нижнім корінням дерево входить у землю. Своїм високим корінням – проникає в небо" [2, с. 74]. Для д'Орса коріння

дерева втілює минуле, символізує зв'язок із мудрістю прашурів та античною культурною традицією. Гілки дерева – це майбутнє нації та її нова, відроджена культура.

Треба зауважити, що образ дерева буде надалі проходити через усі основні художні твори д'Орса, пов'язані з жіночими образами; також має місце часткове переосмислення та розширення змісту образу. Ілюстрацією до останнього з циклу цих творів "Лідія з Кадакес" буде виступати виконаний Сальвадором Далі малюнок із зображенням дерева із зникаючим глибоко під землею корінням. Саме з цим корінням асоціюється в автора образ Лідії, в той час як Тереса стає її антиподом – це стовбур дерева та його гілки, тобто сама основа та краса величної рослини, її майбутнє. Контраст ще більше загострюється, коли Тереса в кінці роману підіймається на небо, а з Лідією трапляється абсолютно протилежна річ – вона зникає під землею. Таким чином, назва першого роману д'Орса започатковує образний ряд, продовжений та реінтерпретований у подальших художніх творах.

Повернемося до проблеми перекладу назви твору. З огляду на те, що роман ні російською, ні українською мовами перекладений не був, ми знайшли всього два варіанти перекладу його назви. В енциклопедичних виданнях дуже часто знаходимо варіант перекладу "La bien plantada" як "Красуня". Такий переклад є очевидним спрощенням та, крім того, недостатньо відображує основну ідею роману – Тереса не просто красуня, вона втілює в собі ту модель духовної та фізичної краси, що є втіленням середземноморського духу. Більш вдалий варіант перекладу ми зустрічаємо в "Таємному житті Сальвадора Далі" – "Дивовижно складена". В цьому випадку перекладач зміг передати основний зміст, не втрапивши первинної граматичної структури фрази "прислівник + дієприкметник". Даний варіант перекладу здається найбільш вдалим з огляду на зміст другої глави роману, де автор напрочуд детально описує фігуру своєї героїні та навіть наводить точні дані в сантиметрах щодо пропорцій її тіла. "Має один метр вісімдесят п'ять сантиметрів росту. Від стоп до талії в неї метр двадцять п'ять; шістдесят сантиметрів від талії до голови" [2, с. 14]. Але треба прийняти до уваги, що вираз "bien plantado" стосується не тільки зовнішніх рис, але й манери поводитися, тобто культурних та інтелектуальних рис людини. Цей аспект значення, як і посилання на символ дерева, на жаль, залишається за межами перекладу.

Той факт, що роман "La bien plantada" є "офіційно визнаним" маніфестом каталонського неокласицизму, безперечно вказує на його належність до еону класицизму в рамках теорії д'Орса. Твір дійсно відповідає всім основним поло-

женням класичної константи: має чітко виражений центр, статичний та закінчений характер і тенденцію до раціонального, детального опису; культивується почуття рівноваги та міри.

Структурно роман складається з самостійних елементів – глос, кожна з яких є носієм окремої закінченої ідеї, своєрідного інтелектуального лозунгу, та може розглядатися як незалежна та повністю самостійна одиниця. Отже, автор подає нам свій твір у вигляді відокремлених картин, що мають самостійну інтелектуальну та художню цінність. Як наслідок, розповідь набуває статичного характеру – роман представлений у вигляді низки “сфотографованих моментів”, “зафіксованої в певний момент дійсності”. Ідея-фотографія підпорядковує собі розповідь, завдяки чому роман сприймається як “множинна єдність” (термін Вельфліна), де кожний елемент єдиного цілого має закінчений характер і живе своїм окремим життям. Цей факт ні в якій мірі не сприяє децентралізації, роман має чітко виражений центр. Подвійним об’єднуючим фактором виступає образ головної героїні, яка одночасно є символом нової Каталонії. Важливо усвідомити, що Тереса не тільки головний персонаж роману, вона також є центральною ідеєю філософського трактату. Читач дуже часто не може зрозуміти, де закінчується Тереса-ідея та починається Тереса-жінка. Більш того, автор додатково підсилює тему єдиного центру, представляючи Тересу не тільки в якості структурно об’єднуючого фактора, “La bien plantada” подається читачеві як символ єдності. “За кілька днів перебування у містечку вона все таким чином навколо себе зосередила, що сама вона та речі, що її оточують, стали її власною імперією. Все містечко здається її чарівним садом. І часом ми відчуваємо, що і вся наша земля стала її садом” [2, с. 21]. Треба зауважити, що термін “імперія” є одним із центральних понять ідеології ноусентизму. В філософській системі д’Орса “імперія” є представником еону класицизму в термінах політики і символізує собою наявність сильного об’єднуючого центру. Таким чином, автор вводить образ Каталонії – імперії, якою править “La bien plantada”, та свідомо робить ідею єдності одним з основних мотивів твору.

Вплив каталонської красуні на її оточення такий сильний, що вона підсвідомо підкоряє своїй класичній сутності весь уклад життя маленького містечка, звички його мешканців та змінює їх світогляд. “Наблизившись до неї, людина стає кращою. Ніщо не може зрівнятися з її впливом. Якби ж могли милуватися нею та вчитися в неї не тільки обмежене коло людей, але вся наша земля, весь наш народ! Якщо б до школи на ім’я “La bien plantada” прийшли цілі покоління, щоб виховати в собі почуття рівноваги, виликуватися від романтизмів, врятуватися від обману,

навчитися відповідати стилю та нормам краси та життя і відректись у її присутності від усіх помилок минулого!” [2, с. 32]. Ці риси своєї красуні д’Орс вміло використовує в якості майже політичного лозунгу. Автор проповідує відхід, закликає до змін, використовуючи прийом, якому Хосе Луїс Арангурен дає ім’я “відмежування” (*deslinde*). В термінах естетики д’Орс відмежується від традиції романтизму та ліризму (термін “бароко” остаточно замінить термін “романтизм” майже через 10 років, протягом цього періоду д’Орс буде знаходитись у процесі постійного пошуку назви для антитези поняттю “класицизм”). У термінах політики відмежування йде від Кастилії, причому автор застосовує метод контрасту. Образ Кастилії з’являється кожного разу, коли виникає загроза втрати рівноваги та відходу від класичних норм або з’являється персонаж, який треба висміяти. Контраст Кастилія – Каталонія проявляється і в імені *La bien plantada* – Тереса. “Тереса – ім’я кастильське. Там це ім’я містичне, полум’яне, жовте, терпке. Але приходять воно на нашу землю і, вимовлене на інший манер, набуває іншого смаку. Смаку солодкого та одночасно домашнього, теплого та живильного, як посипаний цукром пиріг” [2, с. 34]. Таким чином, антитеза Кастилія – Каталонія представлена автором як точка перехрестя еонів “класицизм” та “бароко” в перекладі на політичні терміни в контексті націоналістичного руху Каталонії на початку ХХ століття.

Автор не просто використовує контраст як важливий принцип створення теорії, він навмисно його загострює, що знаходить відображення у протиставленні головної героїні цілій низці жіночих образів. Гармонія та спокій, що оточують Тересу, протиставляються грішним пристрастям та конфліктам, які провокує Анна Марія – героїня народної пісні “Дама з Арагону”. Здоровий глузд та почуття міри контрастує із легковажністю Селянки або Танцівниці, неврівноваженістю Дами Екскурсантки та любовними розчаруваннями її подруги Магдалени. До речі, д’Орс із самого початку відділяє, відмежує Тересу від інших жінок – вона така одна єдина, іншої не існує і, що найважливіше, не буде існувати – Тереса так і залишиться єдиним класичним жіночим образом у творчості д’Орса. Всі наступні героїні будуть відображенням константи бароко. Цей факт можна пояснити як зростання інтересу з боку д’Орса до теми бароко, так і становленням його власної концепції бароко, одним із центральних понять якої є термін “світ-жінка” у протилежність “світу-чоловіку” – втіленню класичної константи. Треба зауважити, що вищенаведений ряд жіночих образів буде мати велике значення для подальшої творчості письменника. Саме в образах жінок, антагоніс-

ток Тереси, закладаються основні мотиви та просліджуються головні риси майбутніх, вже барочних героїнь д'Орса: Телліни, Сіхе та Лідії.

Результатом застосування прийому “відмежування” як основного принципу побудови твору є звернення автора до контрасту. Завдяки цьому в романі постійно відчувається присутність антагоніста еона класицизму, тобто еона бароко. Окремо треба зауважити, що категорія контрасту є одним із базових елементів, на основі якого автор розвиває тему систематизації стилю бароко. Більш того, тема контрасту виносить в заголовок: одна з глав третьої частини роману носить назву “Справжній контраст”. У цій главі автор виносить на розсуд читача низку подій, образів та ідей, поданих у достатньо різкому контрасті з головною героїнею та філософією Середземномор'я, яку вона в собі втілює.

Образ молодого депутата від партії демократів д'Орс використовує для створення контрасту на ідеологічному рівні. Юнак представлений як справжній варвар і стає майже посміховиськом для всього містечка. Д'Орс втілює в його фігурі все те, від чого треба відійти Каталонії, і з цією метою використовує антитезу минуле-майбутнє, тобто ставить у позицію контрасту модернізм та ноусентизм: юнак не знає каталонської мови, крім того, критикує каталонський уклад життя; відправною точкою для нього все ще є модернізм, у той час як Тереса втілює в собі неокласичну традицію; його манера багато говорити та їдко висміювати своє оточення контрастує з доброзичливістю та стриманістю Тереси.

Тема контрасту “модернізм-ноусентизм”, як відображення антитези “бароко-класицизм” продовжує свій розвиток у главі, присвяченій порівнянню Тереси з героїнями модерністських романів. І якщо останні перестають існувати після закінчення роману, Тереса – це ідея, яка не може “вмерти заради того, щоб роман закінчився” [2, с. 93]. У даному випадку контраст між еонами “класицизм” і “бароко” проявляється як протиставлення філософських категорій Вічності та Життя.

На морально-етичному рівні контраст загострюється у випадку з так званою сеньорою Поною, яку автор порівнює із нічним птахом, “бо не всі вони сховалися від сонця” [2, с. 91]. Сеньйора Пона відкрито критикує манеру одягатися героїні роману, вважаючи її за “перебільшення”. Навіть більше, протистояння Тересі стає метою її існування в маленькому містечку, вона навіть пише їй анонімні листи. Але, попри всі намагання Пони, порушити спокій *La bien plantada* їй не вдається: Тереса її просто не помічає, а анонімки викликають у неї дзвінкий сміх. “Роби як сонце: ніколи не звертай уваги на зло та його жадливі схованки. Нема нічого кращого, ніж твоє світло та дзвінкий сміх” [2, с. 71].

Таким чином, можна зробити висновок, що всі основні ідеї та події в романі мають свого явного або прихованого “антагоніста” та подаються с точки зору порівняння, протистояння, а ще частіше – взаємодії різних типів сприйняття дійсності, тобто будуються на основі антитези “класицизм-бароко”.

Схильність Еухенію д'Орса до детального та розміреного опису є ще одним із проявлень еону класицизму в художньому просторі роману. Від самого початку автор попереджує, що “Деталі цієї правдивої історії будуть викладені поступово, відповідно до ритмічного та художнього порядку” [2, с. 19]. Автор до найменших подробиць, з раціоналістичною точністю та іноді прискіпливістю відтворює всі деталі, не залишаючи місця для уяви та домислів. Саме в цій манері описує автор зовнішні дані своєї красуні, причому від самого початку свідомо уникає ліризму. “Не оспівуй, не захоплюйся, не змішуй... Визначай, розповідай, вимірй” [2, с. 14]. Саме це і робить д'Орс. Досконалість передається в цифрах та чітких даних щодо форми та розміру. З точністю до сантиметра він вказує її зріст, відстань від талії до стоп та до голови і так далі. Методично, одна за одною він описує всі частини її тіла, вимальовуючи її фігуру чіткими лініями. “Стопи в неї не дуже маленькі, але витончені. <> Щиколотки здаються трошки широкими... <> коліна округлі, сильні та досконалі. Тулуб щедрий та абсолютно елліністичний... <> Руки довгі... <> Долоні ми не назвали б дуже аристократичними...” [2, с. 15]. Навіть художні порівняння мають раціональний характер. Наприклад, очі красуні порівнюються не з природною красою неба, а з результатом її обробки розумом – астрономічною картою зіркового неба.

У цій самій манері, майже з математичною точністю описується і місце події. Це маленьке прибережне містечко, в якому проводить літні місяці “*La bien plantada*”, є втіленням духу античної традиції Середземномор'я. “Замкнене між морем та полями, воно, здається, має одну єдину вулицю. Річка перетинає його у самій середині. Єдині дерева – це ті, що ростуть біля річки, якщо не брати до уваги апельсинових садків та високих кипарисів, що оточили білий особняк з арками вікон та маленькими балюстрадами в неокласичному стилі” [2, с. 21]. До опису неможливо вже нічого додати та нічого відкинути: д'Орс намагається знайти ту саму золоту середину, притаманну класичному почуттю міри. Отже, ми маємо справу ще з одним проявленням еону “класицизм” – почуттям рівноваги та міри. До речі, місце подій обрано у строгій відповідності до цієї норми: “В ньому (містечку) немає нічого особливого. Воно не сільське, не гірське, не живописне. Це не модний курорт, але й не дика місцевість. Але його треба полюбити саме за цю його простоту” [2, с. 24].

Еухеніо д'Орс не обмежується описом містечка для розкриття теми класичної простоти, рівноваги та міри. Він робить цю ідею основною віссю, навколо якої обертається як подієвий так й ідейний пласт роману. Крок за кроком д'Орс відтворює свою теорію, в якій класична сутність Тереси виступає в якості стабілізуючого та гармонізуючого начала. Головною метою автора є утворення та піднесення типу жіночої краси, націленого на творення та гармонію. Тереса, на відміну від багатьох представниць прекрасного полу, не розпалює пристрастей, не створює протиріч та конфліктів. “Вона як домашнє вогнище, що горить у нашому житті. Її секрет полягає у природній рівновазі та здоровому глузді” [2, с. 30]. Справді, секрет краси та влади *La bien plantada* – у її природному почутті норми та справедливості, рівному ставленні до свого оточення. “Її справедлива манера однаково добре до всіх ставитись нас об'єднала. У нас з'явилося бажання простягнути один одному руки” [2, с. 32]. Д'Орс особливо підкреслює, що єдність та рівновага підтримуються завдяки одній умові – Тереса нікому не віддає переваги, вона до всіх ставиться однаково, і в цій рівності полягає сутність гармонії, яка її оточує. Але сам автор прочить трагедію того дня, коли вона віддасть перевагу комусь із них, коли порушить гармонію та рівновагу, виділивши когось із натовпу. Зло міститься у відсутності рівноваги та рівності, тобто в почутті кохання. Сама думка про удаваного нареченого здається катастрофою. Але д'Орс дає зрозуміти, що ця катастрофа неминуха. Ідея завжди зникає під натиском природи. Приходить осінь, псується погода – і ми більше не можемо ні спостерігати ні за купанням красуні, ні бачити, як вона гуляє по пляжу. Ми розуміємо, що перебування у класичному містечку підходить до свого, хоч і логічного, але кінця.

Література

1. D'Ors, E., *Glosari*. – Barcelona, 1986.
2. D'Ors, E., *La bien plantada*. – Barcelona: Editorial Exito, S.A., 1954
3. D'Ors, E., *Las ideas y las formas*. – Madrid: Aguilar, 1966.
4. D'Ors, E., *La ciencia de la cultura*. – Madrid: Ediciones Rialp, 1964.
5. D'Ors, E., *Lo barroco*. – Madrid, Editorial Tecnos, 2002.
6. D'Ors, E., *Tres horas en el museo del Prado*. – Madrid, Editorial Tecnos, 1989.
7. *Historia y crítica de la literatura española. Epoca contemporánea: 1914-1939*. Ed. Víctor G. de la Concha. Editorial Crítica, Barcelona, 1984.
8. Porta Perales M., *Teoría y práctica de la mitología catalana*. *Revista de Occidente*, Septiembre 2001, № 24.

Таким чином, здається, що вся теорія д'Орса руйнується наприкінці роману, коли з'являється ненависний автору бог Пан – втілення сили життя та константи “бароко”, що знищує категорію та зводить її до анекдотичного рівня. У Тереси з'являється наречений. Виникає протиріччя: ідея розбивається об природу. Виявляється, що Тереса не абстрактний символ – вона жінка з плоті і крові, вона закохана і, що з жалем визнає автор, природа в ній – головне, її призначення відродити славний рід, тобто бути дружиною та матір'ю. Струнке та величне дерево повинно дати плоди, воно для цього існує. Тереса як ідеал в одну мить перетворюється на пересічну жінку, руйнуючи ретельно збудовану теорію. Але д'Орс не визнає поразки. В останній главі він відділяє Тересу-жінку від Тереси-ідеї. Перша лишається на землі, і “маленькі неприємності її смертного існування” не повинні турбувати автора. Остання – Категорія – підноситься на небо, передрікаючи каталонському народу “велику славу, яку жодна жива істота, в муках народжена, не буде в змозі словами передати” [2, с. 106]. Отже, д'Орс демонструє нам протиріччя, робить його видимим та загострює, а потім показує, як завдяки класичній сутності Тереси проблема вирішується.

Підводячи підсумки, можна сказати, що д'Орс пише нарочито класичний роман із чітким наміром розкрити сутність “почуття класичного порядку”, вказати на його переваги у порівнянні з іншим типом сприйняття дійсності – бароко. Отже, протягом всього роману д'Орс балансує між класицизмом і бароко та на межі між ними. Таким чином, д'Орс на практиці підтверджує свою теорію неможливості існування жодної із констант у чистому вигляді, навіть у творі, свідомо націленому на оспівування переваг однієї з них.